

УДК 811.161.2:316.3+34](091)

СУСПІЛЬНО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ ТА ФУНКЦІОНУВАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Булик-Верхола С.З., к. філол. н.,
доцент кафедри української мови

Національний університет «Львівська політехніка»

Верхола А.О., студентка юридичного факультету
Львівський національний університет імені Івана Франка

У статті проаналізовано суспільно-правові аспекти функціонування української мови в діячності. Узятю до уваги суспільно-політичну ситуацію та соціально-культурні передумови формування української мови як державної.

Ключові слова: українська мова, державність української мови, мовна ситуація, державна мовна політика, Україна.

В статье проанализированы общественно-правовые аспекты функционирования украинского языка в диахронии. Приняты во внимание общественно-политическая ситуация и социально-культурные предпосылки формирования украинского языка как государственного.

Ключевые слова: украинский язык, государственность украинского языка, языковая ситуация, государственная языковая политика, Украина.

Bulyk-Verkhola S.Z., Verkhola A.O. SOCIAL-LEGAL ASPECTS OF THE DEVELOPMENT AND FUNCTIONING OF THE UKRAINIAN LANGUAGE

Socio-legal aspects of the functioning of the Ukrainian language in diachrony were analyzed in the article. The socio-political situation and socio-cultural background of the formation of the Ukrainian language as a state language have been taken into account.

Key words: Ukrainian language, statehood of the Ukrainian language, linguistic situation, state language politics, Ukraine.

Постановка проблеми. Актуальність дослідження зумовлена необхідністю простежити суспільно-правові аспекти функціонування української мови в діячності з метою визначення її статусу на різних етапах розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Українська мова була предметом багатьох соціолінгвістичних студій. У публікації спираємося на дослідження Я. Радевича-Винницького, Л. Масенко, І. Фаріон, Г. Півторака, Ю. Шевельова, В. Німчука, О. Рудої та інших.

Постановка завдання. Мета статті – проаналізувати суспільно-правові аспекти функціонування української мови в діячності з урахуванням суспільно-політичної ситуації та соціально-культурних передумов формування української мови як державної.

Виклад основного матеріалу дослідження. Українська мова належить до слов'янської гілки індоєвропейської сім'ї мов. Праіндоєвропейська мова існувала в Європі та південно-східній Азії до III тис. до н. е. Праслов'янська мова виділилась із праіндоєвропейської мови приблизно III тис. р. до н. е. і проіснувала до III–VI ст. н. е.,

коли почала формуватись українська мова й український народ. Мовну ситуацію Київської Русі можна кваліфікувати як диглосну: в усному народному мовленні побутувала руська (українська) мова у формі діалектів, а роль писемної літературної мови виконувала церковнослов'янська, яку створили на македонсько-болгарській основі. Писемність в Україні виникла в XI ст. Ці пам'ятки написані церковнослов'янською мовою, проте в них засвідчено риси розмовної української мови Київської Русі.

У XIV ст. Галицька Русь опинилася під владою Польщі, а Волинь і Наддніпрянина – Великого князівства Литовського.

У Галичині почалась інтенсивна польська експансія. Папською буллою було дозволено заснувати в галицьких містах латинські єпископства, а в урядування поряд із руською була запроваджена латинська мова. Уже в XV ст. українська мова була витіснена із суду й судочинства. Латинська як мова канцелярій використовувалася й на Закарпатті, яке перебувало в складі Угорського королівства [1, с. 355].

У Великому Литовському князівстві сформувались староукраїнська та старобіло-

руська писемно-літературні мови XIV–XV ст. [2, с. 81–82]. Литовські князі проводили сприятливу для русинів мовну політику. Писемну мову юридичних документів, конфесійної та полемічної літератури, поширеної в Україні й на прилеглих територіях у XIV–XVII ст., вважають староукраїнською писемною мовою, оскільки вона ввібрала фонетичні, лексичні та граматичні риси народної мови.

Мовна ситуація на українських землях у складі Польської держави (1569–1654) свідчить про домінування польської мови, що отримала статус державної поряд із латинською. Хоча за актом Люблінської унії, підписаної королем Сигізмундом Августом, судові справи, акти, декрети коронної канцелярії, листи до русинів усіх станів «тільки руським письмом мають бути писані і проваджені на вічні часи» [3, с. 101]. Натомість запроваджується українсько-польська двомовність. Навіть «Статут литовський» 1614 року вийшов польською мовою. Латинську мову використовували як офіційно-канцелярську, а також у науці та літературі, а українізовану церковнослов'янську – в релігійній сфері. Після Берестейської унії 1596 року церковнослов'янська мова стала «символом боротьби проти ополячення і католизації русинів» [1, с. 363].

Після Андрусівського договору 1667 року, за яким без участі українських представників Україну розділили на підлеглу Польщі Правобережну й залежну від Московії Лівобережну, мовна ситуація змінилась у різних напрямках.

Російська імперія проводила жорстоку асиміляторську політику щодо поневолених народів, тому мовно-культурний розвиток на питомих українських джерелах було загальмовано. Винищенню української мови сприяли укази, видані в Російській імперії: наказ царя Михайла з подання Московського патріарха Філарета спалити в державі всі примірники надрукованого в Україні «Учительного Євангелія» К. Ставровецького (1622); анафема Собору РПЦ на «кієвскія новія книги» П. Могили, К. Ставровецького, С. Полоцького, Л. Барановича, А. Радзивилівського та інших (1690); указ Петра I про заборону друкувати в Малоросії будь-які книги, крім церковних (1720); наказ Петра II переписати з української мови російською всі державні постанови й розпорядження (1729); указ Катерини II про заборону викладати українською мовою в Києво-Могилянській академії (1763); заборона Синоду РПЦ на друк і використання

українського «Букваря» (1769); зруйнування Запорізької Січі та закриття українських шкіл при полкових козацьких канцеляріях (1775).

Упровадження російської мови в різні сфери суспільного життя «не тільки звузило культурний простір побутування української мови і її соціальну базу, спричинивши денаціоналізацію освічених верств української людності, а й перервало її органічний зв'язок із попередньою писемною традицією» [4, с. 43].

На Правобережній Україні польське панування затрималося майже до кінця XVIII ст. Про насадження польської мови свідчить ухвала польського сейму 1696 року про запровадження польської мови в судах та установах Правобережної України, а також розпорядження Едукаційної комісії польського сейму 1789 року про закриття всіх українських шкіл. Серед українців Правобережжя «був поширений українсько-польський білінгвізм і меншою мірою українсько-польсько-латинський полілінгвізм» [1, с. 378].

Від кінця XVIII до кінця XIX ст. Підросійська Україна зазнає ще більшого зросійщення. Цьому сприяли різноманітні укази: про закриття безоплатних недільних українських шкіл для дорослих (1862); циркуляр міністра внутрішніх справ Російської імперії П. Валуєва про заборону видавати підручники, літературу для народного читання та книжки релігійного змісту українською мовою (1863); прийняття Статуту про початкову школу, за яким навчання має проводитися лише російською мовою (1864); Емський указ Олександра II про заборону ввезення до імперії надрукованих за кордоном україномовних книжок, друку оригінальних творів і перекладів, текстів до нот і постановок вистав українською мовою (1876); заборона викладання в народних школах і виголошення церковних проповідей українською мовою (1881); заборона Олександра III українських театральних вистав (1884); указ Олександра III про заборону вживання української мови в офіційних установах і хрещення українськими іменами (1888); заборона перекладати книжки з російської мови українською (1892); заборона Головного управління в справах друку видавати українські книжки для дітей (1895).

Незважаючи на цілеспрямоване нищення української мови, на основі південно-східного наріччя (наддніпрянського й полтавського діалектів) сформувалась українська літературна мова, зачинателем якої вважають І. Котляревського, який у 1798 році видав «Енеїду»

(у Галичині цю роль відіграв М. Шашкевич), основоположником – Т. Шевченка, у формуванні наукового та публіцистичного стилів чільне місце посідають П. Куліш та І. Франко.

Витворення літературної мови на діалектних джерелах на початковому етапі обмежувало її стильовий і жанровий розвиток художньою літературою. Українська мова «піднімалась знизу, з народного селянського середовища, долаючи опір і з боку самодержавного апарату, і з боку освіченої російської громадськості, і з боку свого ж русифікованого панства» [4, с. 44]. Натомість у Галичині, на Буковині та Закарпатті «завдяки порівняно ліберальній мовній політиці Габсбурзької монархії були започатковані процеси творення української поліфункціональної літературної мови, на відміну від підросійської України, де формування літературної мови до початку ХХ ст. обмежувалось художньою літературою і фольклором» [4, с. 45].

Галичина, Закарпаття й Буковина в останній третині ХVІІІ ст. входили до складу Австрійської, пізніше Австро-Угорської імперії, де розпочався рух за відкриття народних (початкових), середніх і вищих шкіл. Навчальний процес відбувався німецькою мовою, а від 1815 року другою викладовою мовою стала польська, а третьою – українська. Уряд створив комісію, яку очолив митрополит Михайло Левицький, для врегулювання проблем з українським шкільництвом. Унаслідок наполягань комісії у 1818–1819 роках засновано 383 українські школи.

1849 року ухвалено Австрійську Державну Конституцію, у статті 25 якої записано: «Усі діти-учні в державі є рівноправними. Кожний має право на виховання і опікунство етносу (народу) в загальному суспільстві і [навчання] своєї мови зокрема. Держава гарантує рівноправність усіх мов, якими розмовляють у краю, школах, в урядових органах і громадському житті» [5, с. 8]. Унаслідок «весни народів» українська мова стала провідною в українських гімназіях, а польська – в польських.

У параграфі 19 Конституції Австро-Угорщини 1867 року проголошено: «Усі народності держави, що належать до різних рас, рівноправні: кожна має непорушне право зберігати і плекати свою національність і мову. Держава визнає за всіма мовами, вживаними в монархії, рівні права на вживання у школах, на виконання державних функцій і на різні акти громадського життя» [6, с. 15–16].

Українська мова від 1867 року стала однією з офіційних мов у Державній Раді (парла-

менті) Австро-Угорщини і другою крайовою в Галицькому сеймі. Це дало можливість використовувати її в місцевому урядуванні, судочинстві, в торгівлі, у різних сферах культурного життя. Львівський університет унаслідок реформ 1868 року перейшов на польську мову, а під тиском українців 1871 року став двомовним.

Проте 1859 року Міністерство віросповідань та наук Австро-Угорщини у Східній Галичині та на Буковині здійснило спробу замінити українську кириличну азбуку латинською. Це викликало обурення української інтелігенції. У Східній Галичині польська мова посідала панівні позиції, після 1867 року проголошена урядовою. «1869 р. у Галичині ще були 1292 народні школи з українською мовою навчання, а з українською і польською 67. А вже 1871 р. навчання в Австро-Угорщині набуло двомовного характеру, українських шкіл залишилось 572, а українсько-польських стало 787» [1, с. 400].

На відміну від підросійської України, де формування літературної мови обмежувалось художнім стилем, у південно-західній Україні виникають українські офіційно-діловий, публіцистичний, науковий, художній стилі. Галицько-буковинський варіант літературної мови формується на основі південно-західного наріччя з елементами староукраїнської мови та запозичень із польської та західноєвропейських мов.

1873 року у Львові засновано Наукове товариство імені Тараса Шевченка (далі – НТШ), яке від 1892 року стає першим українським науковим центром, де видало 155 томів «Записок НТШ». У НТШ діяло три секції: історико-філософська, філологічна та математично-природописно-лікарська, які видавали періодичні «Збірники». Саме тут концентрувалася термінологічна праця провідних учених кінця ХІХ – початку ХХ ст. Наддніпрянської України (А. Кримський, Б. Грінченко, І. Стешенко, В. Антонович, О. Кониський) і Наддністрянської України (І. Верхратський, М. Пачовський, І. Франко, Т. Барановський, С. Качала, О. Огоновський). Зусиллями українських учених НТШ вироблено концептуальні положення термінологічної теорії, запропоновано однакову українську термінологію й номенклатуру, незважаючи на те що її творили на землях України, які належали до різних держав.

«Остаточне утворення спільного для всієї України літературного стандарту на засадах діалектної багатоосновності, органічного

поєднання елементів різнодіалектного походження відбулося у 20-х роках ХХ ст. в добу українізації» [4, с. 49]. Укладання «Найголовніших правил українського правопису» під головуванням І. Огієнка продовжила Правописно-термінологічна комісія УАН на чолі з А. Кримським і Комісія для впорядкування правопису. Ця плідна праця увінчалася запровадженням першого офіційного «Українського правопису» 1929 року. Цей «харківський» або «скрипниківський» правописний кодекс, за визначенням Василя Німчука, – це «справді соборна українська орфографія, яка ґрунтується на дійсно наукових засадах, без жодного політичного, «ідейного» присмаку» [7, с. 22].

Під час визвольних змагань 1918–1921 років українська мова набула статусу державної: процес українізації зміцнив позицію української мови в шкільництві, судочинстві, адмініструванні, культурі, пресі й виявив її придатність у всіх сферах суспільно-державного життя. У законодавчих актах УНР і ЗУНР визначено мовні права національних меншин.

Проте українізація викликала занепокоєння в Москві, і в 1932 році Постановою ЦК ВКП(б) і Ради Народних Комісарів СРСР її призупинено.

У 1930-х роках розпочали переслідування прихильників українізації. Українську мову вбивали через винищення українського селянства голодомором 1932–1933 років. У сталінські часи вимордувано мовознавців-україністів. Тільки за 1932 рік в Україні знищено 16,4% всього складу науковців, зокрема лінгвістів, серед яких – академік А. Кримський, професори Є. Тимченко, О. Синявський, О. Курило, вчені Г. Голоскевич, Ф. Шумлянський та ін. Винищення мови відбувалося й через масові депортації українського населення, зокрема інтелігенції, у віддалені райони СРСР (1939–1941), через каральні акції органів НКВД СРСР проти українських сил опору, в процесі яких убито понад 150 тисяч бійців ОУН–УПА, депортовано до Сибіру понад 500 тисяч осіб із західних областей України (1944–1955).

В Україні впроваджено унікальний, виключно радянський винахід: формально національну (українську) мову не забороняли, навпаки, говорили про бурхливий її розквіт, благотворний вплив на неї «братньої» російської мови, але насправді її розвиток коригували в потрібному політичному напрямі. На цьому акцентує Юрій Шерех

у роботі «Українська мова в першій половині двадцятого століття (1900–1941)»: «Урядове втручання ... у внутрішні закони мови було радянським винаходом і новиною. Ні поляки, ні румуни, ні чехи до цього не вдавалися, як не вдавалася царська адміністрація дореволюційної Росії... Радянська система встановлює контроль над структурою української мови: забороняє певні слова, синтаксичні конструкції, граматичні форми, правописні й ортоепічні правила, а натомість пропагує інші, ближчі до російських або й живцем перенесені з російської мови» [8, с. 360]. 1933 року затверджено новий правопис, спрямований на зближення української мови з російською: скасовано питомі українські риси словотвору, граматики, фонетики, а десятки тисяч лексичних одиниць перенесено з російської мови.

Ліквідації української мови сприяли нормативні документи радянського періоду. Наприклад, 1938 року вийшла постанова «Про обов'язкове вивчення російської мови в національних республіках СРСР», а 1958 року – положення про вивчення всіх мов, крім російської, «за бажанням». Комуністичні керманічі нав'язували асиметричну двомовність, тобто обов'язкову двомовність для українців, але необов'язкову для росіян. Зокрема Микита Хрущов на ХХІІ з'їзді КПРС говорив про російську мову як «фактично другу рідну для народів СРСР». У 1970-х роках оголошено про виникнення «радянського народу», а «український народ» замінено на «народ України» або «трудолюбиві маси» [4, с. 139].

Мовна політика СРСР була спрямована на витіснення української мови з різних сфер суспільного функціонування, і цьому сприяли різноманітні постанови: наказ про захист дисертацій тільки російською мовою (1970), постанова ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР «Про заходи щодо подальшого вдосконалення вивчення і викладання російської мови в союзних республіках» («Брежнєвський циркуляр» 1978 року), постанова ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР «Про додаткові заходи з поліпшення вивчення російської мови в загальноосвітніх школах та інших навчальних закладах союзних республік» («Андроповський указ» 1983 року), наказ Міністерства культури СРСР про переведення діловодства в усіх музеях Радянського Союзу на російську мову (1984), постанова ЦК КПРС про «законодавче закріплення російської мови як загальнодержавної» (1989), закон «Про мови народів СРСР», де російській мові надано

статус офіційної й мови міжнародного спілкування (1990).

Проте виконувати функцію офіційної російській мові судилося недовго, адже в грудні 1991 року біловезька зустріч констатувала припинення існування СРСР.

Державний статус української мови затверджено ще до здобуття незалежності. 28 жовтня 1989 року Верховна Рада УРСР прийняла Закон «Про мови в Українській РСР», у якому зазначено: «Відповідно до Конституції Української РСР державною мовою Української Радянської Соціалістичної Республіки є українська мова. Українська РСР забезпечує всебічний розвиток і функціонування української мови в усіх сферах життя» (ст. 2, розд. 1) [9].

Стаття 10 Конституції України, прийнятої Верховною Радою 28 червня 1996 року, законодавчо закріплює за українською мовою державний статус. Цей статус підтверджено також у Рішенні Конституційного Суду України від 14 грудня 1999 року, де роз'яснено вимогу вживання української мови в органах державної влади, місцевого самоврядування, у навчальних закладах [10, с. 142].

Низка документів незалежної України визначає заходи для реального закріплення української мови в державному статусі: Державна програма розвитку української мови та інших національних мов в Українській УРСР на період до 2000 року (1991), Комплексні заходи щодо всебічного розвитку і функціонування української мови (1997), Про внесення змін і доповнень до Постанови Кабінету Міністрів від 8 вересня 1997 р. № 998 (2000), Державна програма розвитку і функціонування української мови на 2004–2010 роки (2003). Проте не було створено інституцій, які б контролювали виконання цих постанов, а відтак жодну із цих програм не було повністю виконано.

2003 року прийнято Закон України «Про ратифікацію Європейської хартії регіональних мов або мов меншин», який не так захищав мови тих національних меншин, які цього справді потребували (гагаузьку, караїмську, кримськотатарську), як затверджував панівну позицію російської мови. Адже в Законі прописано «права, рівні з правами державної мови, мовам тих національних меншин, кількість представників яких у певних адміністративно-територіальних одиницях становлять понад 100 тисяч осіб» [4, с. 146]. Наслідком прийняття Хартії стали рішення 2006 року численних обласних і міських рад східних і південних регіонів про надання російській мові статусу регіональної.

Лариса Масенко зазначає: «Захисникам російської мови не йдеться про двомовність ані на регіональному, ані на загальнодержавному рівні. Вони обстоюють збереження у східних і південних областях і подальше територіальне розширення російської одномовності, а разом з нею і стану провінційної постколоніальної асимільованості, культурної, ментальної й економічної залежності населення України від Росії» [4, с. 148]. Намагання узаконити двомовність в Україні є зневагою нашої національної гідності й порушенням прав людини.

Ще однією спробою узаконити використання російської мови став проект Закону України «Про державну службу» № 1400, автором якого був лідер Партії регіонів Віктор Янукович. Верховна Рада України прийняла цей Законопроект за основу 19 вересня 2008 року. Стаття 21 містить положення, що особи, які вступають на державну службу і претендують на зайняття посад державної служби, повинні «вільно володіти державною та російською мовами» [4, с. 148–149].

З іншого боку, на підтримку української мови спрямований Указ Президента України Віктора Ющенка «Про Концепцію державної мовної політики» (лютий 2010 року), в якому задекларовано: «Пріоритетом державної мовної політики має бути утвердження і розвиток української мови – визначального чинника і головної ознаки ідентичності української нації» [11]. Указ мав сприяти «посиленню функції державної мови як об'єднувачого і консолідаційного чинників в українському суспільстві, засобу зміцнення державної єдності України» [11]. На жаль, Указ, хоча й залишається чинним, дотепер ігнорується.

Яскравим прикладом порушення державності української мови стало затвердження Закону України «Про засади державної мовної політики» (закон Ківалова-Колесніченка) від 03.07.2012, який офіційно вніс до українського законодавства поняття «регіональна мова». Це поняття за сутністю не відрізняється від поняття «державна мова», адже закріплена на певній території регіональна мова має ті самі права, що й державна. Досліджуючи мову як об'єкт маніпулятивних стратегій, Олена Руда зазначає: «Тексти і закону, і Хартії вже отримали експертну оцінку науковців і юристів, які одноставні у висновку: положення документів суперечать Конституції України та Хартія використовується не за її призначенням» [12, с. 6]. Зважаючи на численні протести громадянського суспільства, Верховна

Рада в лютому 2014 року ухвалила Закон про те, що Закон України «Про засади державної мовної політики» втратив чинність, але О. Турчинов як голова Верховної Ради його не підписав. У липні 2014 року з клопотанням визнати Закон Ківалова-Колесніченка неконституційним до Конституційного Суду України звернулися 57 народних депутатів. Вони стверджують, що порушені процедура розгляду й ухвалення Закону, крім того, низка положень Закону створює умови для домінування регіональної мови над державною. Сумнозвісний Закон України «Про засади державної мовної політики» Конституційний Суд України визнав неконституційним 28 лютого 2018 року.

Динаміку позитивних змін в українському суспільстві можна простежити з часів Революції гідності.

Одним із найдієвіших способів впливу на свідомість суспільства є засоби масової інформації. Верховна Рада України ухвалила Закон про внесення змін до деяких законів України щодо частки музичних творів державною мовою у програмах телерадіоорганізацій від 16.06.2016. Згідно із Законом, протягом першого року з моменту його прийняття частка пісень державною мовою на радіостанціях становитиме 25%, починаючи з другого року – 30%, з третього року – 35%, а квота на ведення передач українською мовою на радіо – 50%, 55%, 60%. Цей Закон є найбільш вдалим українізаційним проектом, він і надалі сприятиме популяризації української мови.

Ще одним поступальним кроком стала Ухвала Кабінету Міністрів постанови «Про організацію проведення атестації осіб, які претендують на вступ на державну службу, щодо вільного володіння державною мовою», яка тепер регламентує атестацію кандидатів на державну службу щодо володіння українською мовою відповідно до вимог Закону України «Про державну службу».

Складною, але переможною виявилася боротьба за ухвалення Закону України «Про освіту» (05.09.2017). Стаття 7 «Мова освіти» цього Закону надає належні правові можливості для реалізації статті 10 Конституції України про статус української мови як державної: для 90% закладів освіти в Україні (в яких немає груп/класів для національних меншин), у тому числі й для приватних, тепер є чітка вимога Закону – «мовою освітнього процесу є державна мова» [13]. А в окремих класах/групах для національних меншин

протягом перехідного періоду (3 роки) буде запроваджено двомовне навчання (замість одномовного, яке існувало в Україні для національних меншин). Незважаючи на критику цієї статті з боку таких держав, як Росія, Угорщина, Румунія, Болгарія, Польща, Греція, у текст Закону не потрапили формулювання, які б суперечили Конституції чи міжнародним договорам, і саме завдяки цьому Венеційська комісія визнала новий Закон про освіту правомірним.

Запорукою зміцнення статусу української мови має стати зареєстрований 2017 року громадський Законопроект «Про державну мову» № 5670 (подано також 2 інші Законопроекти). У травні 2017 року на його основі парламентський комітет напрацював узгоджений Законопроект «Про забезпечення функціонування української мови як державної» № 5670д, який очікує на розгляд парламенту в першому читанні.

Висновки з проведеного дослідження. Підбиваючи підсумки, зазначимо, що в історії є чимало прикладів, коли легковажне ставлення до рідної мови й маніпулятивні стратегії колонізаторів укорінювали комплекс меншовартості, спричиняли занепад національної культури або й державності. Нерішуча мовна політика України сприяла активізації антиукраїнських сил, які цілеспрямовано йшли в наступ проти української мови, культури, освіти, державності. У нинішніх умовах піднесення національної свідомості українців визріли політико-правові передумови для реалізації природного права титульної нації на утвердження статусу державної мови в усіх сферах суспільної комунікації: в державних установах та організаціях, у засобах масової інформації, в освіті й науці. Пріоритетом мовної політики має бути утвердження української мови – головної ознаки ідентичності української нації, яка є автохтонною і становить більшість населення держави.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Радевич-Винницький Я.К. Двомовність в Україні: теорія, історія, мововживання: монографія. Київ-Дрогобич: Просвіт, 2011. 592 с.
2. Півторак Г.П. Державна мова у Великому князівстві Литовському і проблема розмежування українських та білоруських писемних пам'яток. Мовознавство. 2005. № 3–4.
3. Огієнко Іван (Митрополит Іларіон). Історія української літературної мови / упоряд., авт. іст.-біогр. нарису та приміт. М.С. Тимошик. Київ: Либідь, 1995. 296 с.

4. Масенко Л. Нариси з соціолінгвістики. Київ: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2010. 243 с.
5. Петрів Р. Австрійські, австро-угорські і галицькі конституції (кінець XVIII–XIX ст.) / переклад з німецької і польської мов. Івано-Франківськ: Місто НВ, 2005. 84 с.
6. Шевельов Ю. Українська мова в першій половині двадцятого століття (1900–1941): Стан і статус. Чернівці: Рута, 1998. 208 с.
7. Німчук В. Проблеми українського правопису XX – початку XXI ст. Київ, 2002. 112 с.
8. Шерех Ю. Пороги і Запоріжжя: Література. Мистецтво. Ідеології. Харків: Фоліо, 1998. Т. 3. 431 с.
9. Про мови в Українській РСР: Закон УРСР. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/go/8312-11>.
10. Німчук В.В. Державна мова. Українська мова. Енциклопедія. Київ, 2007. С. 140–142.
11. Про концепцію державної мовної політики. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/161/2010>.
12. Руда О.Г. Мовне питання як об'єкт маніпулятивних стратегій у сучасному українському політичному дискурсі: монографія / НАН України, Ін-т укр. мови. Київ, 2012. 232 с.
13. Про освіту: Закон України. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>.